

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

СТОВБА ОЛЕКСІЙ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК 340.12

ТЕМПОРАЛЬНА ОНТОЛОГІЯ ПРАВА

12.00.12 – філософія права

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор, **Максимов Сергій Іванович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри філософії, член-кореспондент НАПрН України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Козловський Антон Антонович**, Національний транспортний університет, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права;

доктор юридичних наук, професор **Рабінович Сергій Петрович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, професор кафедри конституційного права;

доктор філософських наук, професор **Титов Володимир Данилович**.

Захист дисертації відбудеться «23» червня 2017 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий «19» травня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К.В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Нестабільність національної правової системи, порушення територіальної цілісності України, масове нехтування правами людини на півдні і сході нашої країни привернули увагу правової спільноти до хиткості права. Стало очевидним, що саме по собі існування Конституції, законів, міжнародних договорів та інших позитивно-правових джерел ще не означає безумовної наявності права в житті. Так само й просте посилання на такі класичні витвори раціональної правової свідомості як природне право чи права людини ще не дозволяє говорити про дійсне буття права. Іншими словами, взяте в його деонтологічному вимірі, право як Належне зовсім не гарантує того, що воно насправді буде існувати як суще, тобто фактична складова соціальних відносин. Відтак сучасна правова дійсність наочно демонструє фундаментальний розрив між правовою аксіологією і деонтологією права з одного боку, та онтологією права – з іншого.

Вказані політичні та правові фактори сформували, у свою чергу, і теоретичний запит на осмислення буття права, дослідження того, за яких умов право із масиву нормативних приписів чи ідеологічних декларацій перетворюється на онтологічну константу людського співіснування. Слід зазначити, що проблеми онтології права активно обговорюються і вивчаються у сучасному вітчизняному правознавстві, як у філософсько-правовій площині (В. Бігун, В. Вовк, Р. Гаврилюк, О. Гришук, Н. Гураленко, М. Гуренко, О. Данильян, О. Дзьобань, Т. Дудаш, Ю. Калиновський, А. Козловський, В. Кузнецов, С. Максимов, С. Рабінович, Н. Сатохіна, С. Сливка, В. Титов, О. Тихомиров, В. Трофименко, В. Чефранов та ін.), так і в царині теорії та історії права, де дослідники торкаються важливих світоглядно-методологічних питань права (О. Атоян, С. Головатий, В. Гончаров, М. Дамірлі, М. Козюбра, В. Лемак, Ю. Оборотов, І. Оборотов, О. Петришин, С. Погребняк, О. Пушняк, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, М. Цвік ін.). Буття права знаходиться у центрі пошуків іноземних та пострадянських філософів права ХХ-ХХІ ст. (М. Алексєєв, О. Бен-Дор, Е. Вольф, Л. Вайс, Г. Гусерль, А. Кауфманн, Г. Кон, В. Майхофер, Р. Марчич, П. Мінкінен, В. Павлов, А. Поляков, А. Райнах, Я. Тонтті, Е. Фехнер, В. Хайнеман, А. Холербах, І. Честнов, В. Четвернін, Е. Шпренгер та ін.). Час у його співвідношенні з правом привертав увагу таких іноземних і вітчизняних філософів та теоретиків права як Л. Вайс, І. Волк, Г. Гусерль, Є. Догадайло, М. Капустіна, І. Оборотов, О. Пушняк, П. Рабінович, Т. Тенілова. У свою чергу, загальнофілософські питання буття та часу, їх співвідношення осмислювалися в працях таких сучасних філософів як В. Бібіхін, Б. Вальденфельс, Г.-Г. Гадамер, М. Гайдеггер, Е. Гуссерль, Р. Інгарден, В. Кебуладзе, Е. Левінас, М. Мамардашвілі, П. Рікер, Ж.-П. Сартр, О. Фінк, Ф.-В. фон Херрманн, А. Черняков, М. Шелер, К. Ясперс та ін.

Аналіз і творча розробка підходів зазначених дослідників приводить до висновку, що перспективною методологічною тенденцією сучасного правознавства є осмислення права не як

статичного масиву нормативних приписів або сталих абстрактних ідей природного права, а як вкоріненого у рухливих та мінливих відносинах поміж людьми. Відтак із соціальної вкоріненості права випливає, що воно не існує гарантовано, але завжди наявний ризик того, що права не відбудеться, не здійсниться. Таким чином, розглянуте в контексті провідних методологічних ідей сучасного правознавства, існування права вже не являє собою певного континуального «правового поля», яке існує постійно і може бути тільки порушено, а є дискретною низкою окремих, сингулярних, унікальних подій, де право кожного разу збувається наново.

Наведені теоретичні постулати дозволяють пояснити, зокрема, і ту картину правової реальності, яка в теперішній час має місце у Криму чи на Донбасі. В такому разі практично повна відсутність права на публічному рівні (відмова у міжнародному визнанні верховної влади, брак легітимного механізму її формування тощо) межує з окремими сингулярними подіями права на рівні приватному – побутовими правочинами, господарськими угодами тощо. Разом з тим, існуючі концепції праворозуміння не в змозі переконливо пояснити, як саме право існує «всередині» тих відносин між людьми, які завжди включають в себе також економічні, політичні, морально-релігійні та багато інших складових. Однак якщо припустити, що правова компонента притаманна зазначеним відносинам не *постійно* (континуально), а *час від часу* (дискретно), то можна констатувати наявність об'єктивної потреби у розробці і доповненні постулатів сучасного праворозуміння про соціальну природу права, про його сингулярно-імовірнісну онтологію, *темпоральною складовою*, завдяки якій у синкретичному міжособовому відношенні стає можливим виокремити його правовий зміст. Зазначена гіпотеза і становить ядро запропонованої концепції – темпоральної онтології права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно з напрямком, визначеним планом наукових досліджень, відповідно до цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» за № 0111U000968.

Мета і завдання дослідження. *Метою* здійснюваного дослідження є цілісне осмислення темпорально-онтологічного устрою феномену права шляхом створення авторської концепції темпоральної онтології права.

Досягнення сформульованої мети передбачає вирішення таких *завдань*:

- провести експлікацію феномена деонтологічного правового розрізнення задля визначення предметного поля дослідження темпоральної онтології права;
- розкрити основні положення філософії М. Гайдеггера як філософсько-методологічної основи темпоральної онтології права;

- виявити сутність метафізичного (класичного) праворозуміння та виокремити його основні риси;
- здійснити дескрипцію сутності і характерних особливостей дометафізичного (докласичного) типу праворозуміння;
- визначити сутність і головні риси постметафізичного (некласичного) типу праворозуміння, провести його періодизацію і типологію;
- обґрунтувати наявність нового сучасного напрямку правової думки – динамічного праворозуміння, виявити його специфіку і характерні особливості;
- провести феноменологічну дескрипцію смислової структури права;
- комплексно осмислити феномен права в екзистенційній площині, розкривши устрій і механізм взаємозв'язку права й екзистенції;
- розкрити особливості буття права в динамічному аспекті, шляхом виокремлення його антропологічної, комунікативної, діалогічної та інституційної специфіки;
- експлікувати цілісну темпорально-онтологічну структуру правової події, зокрема проаналізувати діяння як онтологічну передумову правової події, специфіку суб'єктного складу правового діяння та його іманентні характеристики;
- осмислити правове буття як динамічну конфігурацію правової події, зокрема виявити підстави для виникнення правового буття, його модуси та розкрити феномен темпоральності як горизонт правового буття;
- провести онтичний аналіз феномена права, виокремивши специфіку правового суцього в антропологічному, матеріальному та текстуальному його аспектах.

Об'єктом дослідження є правова реальність, взята у її широкому розумінні – як сукупність усіх правових феноменів.

Предметом дослідження є темпорально-онтологічний устрій феномена права.

Методи дослідження. Дисертація належить до філософсько-методологічних досліджень права і включає в себе три ступені методології – філософсько-правовий, загальнофілософський та загальнонауковий рівні. При цьому обрання специфічних базових концептуальних підходів зумовлено насамперед особливостями предмета дослідження.

Плинність, динамічність і процесуальність феномена права, які неможливо в повній мірі досягнути за допомогою діалектичного методу, привели до необхідності конструювання оригінальної методології. Відтак у філософсько-правовій сфері в роботі надається пріоритет самостійно розробленій, темпорально-онтологічній методології осмислення права, яка створена автором на підставі здобутків феноменологічної, екзистенціальної, герменевтичної, фундаментально-онтологічної думки при врахуванні самостійного значення і доповнювальності інших методів. Зазначений підхід надає можливість подолати класичні уявлення про право як

статичне нормативне поле, яке існує у позитивно-правовому чи природно-правовому вимірах, і дозволяє перейти до нової картини правової реальності як дискретної множини сингулярних, унікальних правових подій, коли існування права кожного разу характеризується імовірністю його настання.

У філософському вимірі в основу темпоральної онтології права покладено феноменологічний метод у його широкому розумінні, який включає в себе не тільки класичну феноменологію свідомості Е. Гуссерля, але й реалістичну феноменологію А. Пфендера і М. Шелера, феноменологічну онтологію Ж.-П. Сартра, герменевтику буття Г.-Г. Гадамера і П. Рікера, та, насамперед, фундаментальну онтологію М. Гайдеггера, яка згодом трансформувалася в онтологію радикальну. Так, темпорально-онтологічне осмислення феномена права неможливе без введення уявлень про феномен як певне динамічне смислове утворення, про феноменологічну редукцію, феноменологічну конструкцію, феноменологічну деструкцію, деконструкцію, про онтологічне розрізнення буття і суцього, постонтологічне розрізнення буття суцього та буття як такого, екзистенціальну диференцію есенції та екзистенції (сутності й існування), а також без дослідження зазначених феноменів у межах герменевтичного кола (між їх розумінням й інтерпретацією) тощо. Зазначені методологічні стратегії дозволяють здійснити цілісне розуміння феномена права, виявити його динамічну онтологічну структуру, місце у соціальних відносинах. У свою чергу, темпоральна специфіка здійснення права виявляється в ході звернення до радикальної онтології події М. Гайдеггера, коли те, що відбувається, осмислюється як специфічна часова динамічна конфігурація смислу, яка дозволяє виокремити темпорально-онтологічні особливості здійснення права.

Разом з тим філософські методи на онтичному рівні дослідження доповнені загальнонауковими. З-поміж загальнонаукових методів в роботі використовуються насамперед такі: системно-структурний метод (який дозволяє проаналізувати роль і місце темпорально-онтологічної структури феномена права у цілісному устрої правової реальності), формально-логічні методи і прийоми порівняльного аналізу, який допомагає здійснити критичний розгляд різноманітних філософсько-правових концепцій з метою виокремлення їх переваг і недоліків, а також синтезу, який спрямований на узагальнення результатів проведених досліджень та їх систематизацію, тощо.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що ця робота є першим комплексним науковим дослідженням, в якому на підставі здобутків некласичної (фундаментально-онтологічної, феноменологічної, екзистенціальної) філософської думки створено авторську – темпорально-онтологічну – концепцію права, яка дає можливість цілісного переосмислення правової реальності шляхом представлення права як динамічного та дискретного

явища, буття якого характеризується імовірно-сингулярними чинниками. У рамках проведеного дослідження одержані такі результати, що мають наукову новизну і виносяться на захист:

уперше:

– запропоновано і обґрунтовано концепцію темпоральної онтології права, сутність якої полягає у твердженні, що право первинно існує у часовому проміжку між вчиненим діянням та його правовими наслідками як сингулярна подія їх тяжіння одне до одного. Ця – *правова* – подія містить у собі як можливість *події права*, коли вчинене діяння своєчасно зустрине відповідний йому правовий наслідок, так і можливість *події неправа*, коли правові наслідки, відповідні вчиненому, або не настануть взагалі, або не настануть своєчасно;

– сформульовано засади темпорально-онтологічної методології дослідження права, яка полягає в осмисленні правової реальності у мережі координат, побудованій на основі онтологічної правової диференції (правового сущого та буття права), постонтологічної правової диференції (буття права і правового буття), та подоланні деонтологічної правової диференції (буття і належного). Зазначений підхід дозволяє методологічно обґрунтовано ввести у поле зору буття права, виявити закономірності його існування (виникнення і зникнення), а також проаналізувати механізми відтворення правової реальності, які функціонують через суще, втягнуте у правову подію;

– здійснено деконструкцію класичної онтології права, для якої були характерні твердження про континуальне буття права як Належного (об'єктивної чи суб'єктивної ідеї права, Основної норми, тощо), яке є абсолютним сущим, тобто не може не існувати і здатне тільки бути порушеним. На противагу цьому автором запропоновано новий підхід до онтології права, згідно якого правова реальність являє собою *дискретну множину сингулярних правових подій*, які характеризує *імовірність їх настання*. Теоретико-методологічним наслідком переосмислення буття права є перегляд уявлень про детерміністську та формально-логічну природу зв'язку між змістом правової норми та людською поведінкою на користь його темпорально-онтологічної складової;

– проведена експлікація темпорально-онтологічного устрою правової події, що включає в себе онтичний, онтологічний та темпоральний рівні. Так, в *онтичній* площині автор виокремлює наступні модуси існування правового сущого: буття *людини*, буття *правових речей* і буття *правових текстів*. В *онтологічному* розрізі виділяється *буття права* (буття правового сущого) і *правове буття* – тяжіння між вчиненим діянням і його правовими наслідками. У *темпоральному* аспекті правової події слід виділити *хронологічний час* як середовище існування правового сущого (буття права) і *екстатичний час* як цілісну єдність напрямків, в яких здійснюється рух правового буття в межах правової події;

– обґрунтовано гіпотезу, згідно якої будь-яке суще (люди, речі, тексти) стає релевантним у правовому сенсі тільки внаслідок його втягнення у правову подію, і відповідно, втрачає свій правовий статус після її завершення. Автором виявлено темпорально-онтологічний механізм відповідної трансформації сущого, який включає в себе скоєне, його правові наслідки та зв'язок між ними – (тяжіння – правове буття), який виникає внаслідок можливого або дійсного спричинення шкоди (екзистенційної неповноти) відповідним вчинком;

– запропоновано новий принцип для періодизації історії філософії права, де автором виділяються дометафізичний, метафізичний та постметафізичний періоди. Критерієм розподілу і класифікації філософсько-правових вчень слугують у даному випадку ті темпорально-онтологічні уявлення про право, які панували на відповідному етапі розвитку правової думки: агонально-кайрологічні (правові вчення досократиків), абсолютно-континуальні (правова метафізика), дискретно-екстатичні (постметафізичні підходи);

– продемонстровано виникнення і наявність низки підходів до права, що в сукупності складають новий сучасний напрямок правової думки – динамічне праворозуміння, який неможливо звести до жодної з раніше відомих класичних шкіл права – юспозитивізму, юснатуралізму чи соціологічної теорії права. Для динамічного праворозуміння притаманне осмислення права як динамічного феномена (діалогу, комунікації, буття тощо), негативне ставлення до реїфікації (уречевлення) права, намагання подолати дихотомію природного і позитивного права, мислення права поза межами бінарної опозиції сущого і належного, акцент на антропологічному вимірі права, перехід від моносуб'єкта до полісуб'єктності (інтерсуб'єктивності) права, тощо;

– обґрунтовано положення, що критеріями для визначення правового характеру нормативного акту можуть слугувати його темпоральні (своєчасність настання правових наслідків вчиненого) і онтологічні (співрозмірність правових наслідків скоєному) характеристики;

удосконалено:

– філософсько-правові уявлення стосовно онтологічної структури права, де автор замість ідеї права, закону, судового рішення, на базі онтологічної та постонтологічної правової диференції, пропонує виділити буття права, правове суще та правове буття, що дозволяє представити плинність права не у вигляді діалектичного руху від абстрактного (логіки) до конкретного (онтології), але як постійну трансформацію (становлення), що має місце у конкретних суспільних відносинах;

– визначення предметної специфіки філософії права порівняно із теорією права, яка має бути конкретизована у залежності від питання про сенс права, що становить особливий інтерес для філософсько-правової думки, на відміну від функціонального значення правових явищ, що досліджує теорія права;

– положення про співвідношення позитивістської і неопозитивістської течій сучасної західної філософії права, які пропонується розглянути в межах деонтологічного правового розрізнення;

– уявлення про специфіку феноменологічного напрямку правової думки, де, всупереч традиційним її характеристикам як «суб'єктивної» та «ідеалістичної», дисертант знаходить такі риси як полісуб'єктність, об'єктивність, обумовленість буттям;

– визначення особливостей правового екзистенціалізму, коли замість традиційного його потрактування як «суб'єктивного» і «свавільного» вчення про право, автор знаходить у представників зазначеного напрямку об'єктивні критерії для правового рішення, зв'язок із буттям, соціальний смисловий вимір;

набули подальшого розвитку:

– потрактування правової реальності як сукупності не тільки усіх *правових*, але й *протиправних* явищ, які вписані у динамічну структуру правової реальності на рівні правового життя;

– визначення переліку фундаментальних рис класичного праворозуміння, до яких пропонується додати догматичну презумпцію абсолютного буття права, тобто упевненість як правових позитивістів, так і юснатуралістів в тому, що право існує постійно і безперервно і може бути тільки порушено;

– питання про сутність права, яке в розрізі позитивно-правових та природно-правових концепцій представлено автором як метафізична апорія;

– уявлення про соціальну природу права як вкоріненого у масиві суспільних відносин і не існуючого поза ним, яке пропонується доповнити темпоральною складовою (хронологічним правовим часом як проміжком між діянням та правовими наслідками, а також екстатичним правовим часом як цілісною єдністю напрямів руху правового буття), де якраз і локалізована правова специфіка соціального відношення;

– визначення правового тексту як способу регуляції часових (темпоральних) параметрів людської діяльності, який слід додатково розглядати ще й як засіб регулювання швидкості (часу протікання) правової події.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що низка положень та висновків роботи може бути використана:

- у науково-дослідній сфері – для створення цілісного уявлення про неокласичну філософію права в єдності її онтологічного та методологічного вимірів, а також про динамічне праворозуміння. Концепція темпоральної онтології права дасть змогу переосмислити більшість ключових проблем філософії права (співвідношення природного і позитивного права, сутності права, смислу права), а також прояснити деякі питання загальної філософської онтології. В

методологічній площині авторський підхід може бути використаний для подальшого осмислення правової реальності в рамках динамічного праворозуміння;

- в експертно-аналітичній роботі – як теоретичний матеріал при критичній оцінці та обґрунтуванні концепції реформування й розвитку правової системи України;

- у правотворчій діяльності – надати практичні (темпоральні (своєчасність) й онтологічні (співрозмірність)) критерії для визначення правового характеру законів та інших нормативно-правових актів;

- у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності правових рішень у сфері правозастосування з точки зору формування адекватного уявлення про право, критерії правомірності/протиправності вчинків тощо;

- у навчально-методичній сфері – при викладанні у вищих навчальних закладах курсів з філософії права та теорії держави і права, методології наукових досліджень, при підготовці відповідних підручників і навчальних посібників;

- у правовиховній сфері, зокрема: а) в галузі правової освіти – для уточнення змісту правової освіти у напрямку розширення її філософської складової; б) для підвищення правової культури правозастосувачів через переосмислення ролі людини у здійсненні права та ступеня її відповідальності за прийняте рішення.

Особистий внесок здобувача полягає в одержанні наукових результатів, що містяться в дисертації. У колективній монографії «Неклассическая философия права: вопросы и ответы» (под ред. А.В. Стовбы) – Х.: Библиотека международного журнала «Проблемы философии права», 2013, дисертантом особисто написано розділ 4: «Темпоральная онтология права». У колективній монографії «Коммуникативная теория права и современные проблемы юриспруденции» (под ред. М. В. Антонова, И. Л. Честнова) – СПб.: ООО Издательский дом «Алеф-пресс», 2014, дисертантом особисто написано главу: «Феноменолого-коммуникативный подход А.В. Полякова: нуждается ли философия права в теории права?».

Апробація результатів дисертації. Висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, обговорювалися на засіданнях кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, засіданнях Харківського юридичного товариства. Їх використано в авторському навчальному курсі «Час і буття М. Гайдеггера», що викладався протягом 2007–2014 років для студентів філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Основні результати дисертаційного дослідження було оприлюднено на 20 наукових заходах, зокрема на таких 13 міжнародних конференціях, семінарах, світових конгресах і круглих столах: «Law and Legal Cultures in the 21-st Century: Diversity and Unity: 23-rd World IVR Congress of Philosophy of Law and Social Philosophy» (м. Краків, Польща, 1–6 серпня 2007 р.) , «Право и общество в эпоху перемен» (м. Москва, Росія, 2 жовтня 2007 р.),

«Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри» (Одеса, 13-14 червня 2008 р.), «Global Harmony and Rule of Law: 24-th World IVR Congress of Philosophy of Law and Social Philosophy» (м. Пекін, Китай, 15-20 вересня 2009 р.), «Праворозуміння: питання теорії, правової політики та юридичної практики» (м. Харків, 27–28 травня 2010 р.), «Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права» (м. Москва, Росія, 4 жовтня 2010 р.), «Law, Science, Technology: 25-th World IVR Congress of Philosophy of Law and Social Philosophy» (м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина, 15–20 серпня 2011 р.), «Антропология права: філософський та юридичний виміри» (м. Львів, 9-10 грудня 2011 р.), «Классическая и постклассическая методология развития юридической науки на современном этапе» (м. Мінськ, Білорусь, 1 листопада 2012 р.), «Мир человека: нормативное измерение-3» (м. Саратов, Росія, 13-15 червня 2013 р.), «Классическая и постклассическая методология развития юридической науки» (м. Мінськ, Білорусь, 1-2 листопада 2013 р.), «Freiheit und Geschick» (м. Мескірх, Німеччина, 22-25 травня 2014 р.); «Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри» (м. Львів, 28-29 жовтня 2016 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладені у 71 науковій публікації: монографіях – 1 одноосібній, окремих розділах 2 колективних монографій (1 – за редакцією дисертанта), 33 статтях у фахових юридичних виданнях та 15 інших (з них – 18 закордонних), в тому числі 13 – у закордонних та вітчизняних виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, та у 20 тезах та інших публікаціях, які додатково відображають результати дослідження. Також автором в контексті дисертаційного дослідження перекладено з англійської та німецької мов 14 праць закордонних дослідників (в т.ч. 1 монографія). Зазначені переклади опубліковано у провідних вітчизняних (7) і закордонних (7) періодичних виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають десять підрозділів та тридцять п'ять пунктів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 385 сторінок, із них основного тексту – 352 сторінки. Список використаних джерел містить 343 найменування, які розміщені на 33 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається ступінь її розробленості, встановлюються мета і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, викладається методологія, формулюється наукова новизна роботи, характеризується теоретичне і практичне значення отриманих результатів, містяться дані про апробацію основних положень дослідження, його структуру.

Розділ 1 «Філософсько-методологічні засади дослідження» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Теоретико-філософські передумови темпоральної онтології права»*

виявляється філософський зміст та предметна специфіка авторської концепції. Це досягається завдяки порівняльному аналізу наукового (теоретично-правового) та філософського (філософсько-правового) способів осмислення правової реальності. Головною рисою теоретично-правового дослідження права є його функціональність й інструментальність, спроба досягти контролю над соціальними відносинами за допомогою правових знарядь. Теоретико-методологічною базою цього підходу виступає догматичний метод понятійного конструювання категорій і аксіом, які складають каркас юридичного розуміння суспільних відносин. Відтак правова дійсність постає як сукупність суцього, яке впорядковується за допомогою юридичних норм та інститутів. Філософсько-правовий підхід спрямований насамперед на з'ясування смислу права. Тому у сферу правового дослідження потрапляє екзистенція, оскільки питання про смисл права є пов'язаним із проблемою сенсу існування людини. Відтак характерною рисою філософсько-правового підходу є його «людиномірність», тобто усвідомлення того, що право є складовою суспільного буття і його здійснення неможливе без участі людини. Також дисертант намагається дослідити витоки пануючого розуміння права як континуального Належного, позитивно-правове чи природно-правове буття якого носить абсолютний характер, тобто в жодному разі не може не існувати, а може бути лишень порушене. У роботі обґрунтовується, що філософсько-методологічним підґрунтям такого праворозуміння є філософія Платона, який запровадив розрізнення вічної та незмінної ідеї та мінливого і плінного емпіричного суцього. Тому після Платона право мислилося як субстанція, якій іманентно притаманна властивість Абсолютного буття. В свою чергу це платонічне розрізнення Абсолютного буття ідеї і реляційного існування емпіричного суцього отримало своє відображення у класичній європейській філософії права у вигляді деонтологічного правового розрізнення – суцього і належного. Зазначене деонтологічне правове розрізнення складає ядро метафізичного розуміння права в цілому і є актуальним як для позитивно-правового, так і для природно-правового способів осмислення правової реальності. В силу розуміння права як Належного, що існує поза часом і простором в певному ідеальному світі, темпоральний вимір існування права в значній мірі ігнорується, внаслідок чого наукові (теоретично-правові) дослідження правового часу зазвичай обмежуються розглядом проблем дії юридичних норм у часі. Однак подібні розвідки не в змозі виокремити специфіку буття права, яке збувається у горизонті правового часу, а тому необхідно звернутися до такої філософської методології, яка в змозі надати можливість безпосереднього доступу до темпоральності права.

У підрозділі 1.2. «Онтологія М. Гайдеггера як філософсько-методологічна основа дослідження права» автор викладає основні положення філософії М. Гайдеггера як методологічної основи темпоральної онтології права. Дисертант виокремлює такі складові гайдеггерівської філософії як фундаментальна та радикальна онтології, виявляє передумови зазначеного способу мислення у попередній філософії, зокрема феноменології Е. Гусерля. Також у підрозділі

аналізується гайдеггерівський підхід до буття, який характеризується онтологічним розрізненням (сущого та буття цього сущого), а також розрізненням постонтологічним (буття сущого та буття як такого). Автором робиться висновок про те, що зазначені методологічні операції є плідними для онтології права, оскільки у ній також є можливим виокремити правове суще (людей, речі, тексти) та буття цього сущого, яке і надає людині, речі чи тексту правового модусу існування. В свою чергу, цей – правовий – модус існування притаманний сущому не іманентно, а внаслідок його втягнутості в особливу – правову – подію, початок якій дає скоєння вчинку, релевантного у правовому сенсі, що викликає необхідність настання правових наслідків. Зазначена необхідність носить не причинно-наслідковий, а темпорально-онтологічний характер і виявляється як правове буття – тяжіння між скоєним та його правовими наслідками, своєчасними (темпоральність) і співрозмірними (онтологія) йому. Це правове буття, яке локалізоване у часовому проміжку між вчиненим та його правовими наслідками, не слід змішувати з буттям права (правового сущого), оскільки саме перше (правове буття) є онтологічною умовою можливості другого (буття права). Тому і постонтологічне розрізнення є актуальним для права. Однак горизонтом осмислення буття є час (М. Гайдеггер). Таким чином, онтологічне розрізнення можливе тільки з горизонту часу. У ході ж проведення постонтологічного розрізнення час разом із буттям виступає складовою феномену, що М. Гайдеггер називає «подією», яка, на його думку, є метаонтологічним феноменом, де вкорінені можливості предметної ідентифікації будь-якого сущого – в тому числі і права. Адже і саме правове буття існує у горизонті специфічного правового часу – темпорального розриву між вчиненим та його правовими наслідками, і, відповідно, зникає після їх настання. Відтак для осмислення того, що, власне, робить право – правом, ми маємо осмислити ту синкретичну єдність правового буття і правового часу, яка дістає назву правової події. Адекватною методологією для цього є темпоральна онтологія права, що являє собою сукупність прийомів та засобів, які дозволяють осмислити право не як континуальне належне, але як дискретне правове суще, буття права та правове буття, внаслідок чого стає можливим відповісти на питання про те, як насправді можливе буття права.

Розділ 2 «Метафізичне і дометафізичне осмислення права» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Метафізичне розуміння права» розглянуто сутність метафізичного праворозуміння та виокремлено його основні риси. Сутність метафізичного розуміння права полягає у тому, що правова метафізика мислить право в межах деонтологічного правового розрізнення, а саме як деонтологічне Належне, яке регулює суцільність дійсності з безпечної – трансцендентальної чи трансцендентної – відстані. На прикладі широко відомої дискусії аргентинського позитивіста Є. Булігіна і німецького нон-позитивіста Р. Алексі здобувач доводить, що подібний підхід є характерним як для правового позитивізму, де Абсолютним Належним є Основна норма (Кельзен), так і для природно-правового підходу, де Абсолютним Належним

виступає Ідея права (об'єктивна (Платон, Гегель) чи суб'єктивна (Кант, Фіхте)), а також мораль (Алексі). Серед головних рис метафізичного праворозуміння автор виділяє забуття буття права через його ототожнення з Належним, протиставленим суццюму (неувага до онтологічного розрізнення). Також метафізичне розуміння будь-якого емпіричного суццюго як релевантного з правового погляду базується на його кореляції з певним «вищим» суццюм – Належним (законом, ідеєю, Основною нормою тощо) (заміщення онтологічного розрізнення деонтологічним). Окрім того, правовій метафізиці притаманна спрямованість на пошук сутності права шляхом посилення на інше суццю – рівність, свободу, справедливість, волю компетентного суб'єкта тощо. На прикладі лібертарно-юридичної концепції В.С. Нерсесянца автор демонструє, що метафізичне поняття права являє собою гранично загальне, порожнє, збірне найменування для догматично взятої сукупності правового суццюго (ситуація втечі від сутності). Окрім того, особливістю правової метафізики є і те, що внаслідок потрактування права як суццюго вищого роду – Належного, воно розуміється як інструмент для перетворення суццюї дійсності в бажаному напрямі, що не ставить меж людській поведінці, але легітиміє потрібні вчинки, як виправдані посиленням на це – вище – суццю. В підсумку метафізичне праворозуміння, яке охоплює епоху від Платона до сучасних правових позитивістів (Г.Л.А. Харт, Є. Булігін, Дж. Раз), постає як заснована на деонтологічному правовому розрізненні спроба абсолютного контролю над соціальною реальністю шляхом інструментального розуміння права.

Підрозділ 2.2. *«Дометафізичне осмислення права»* присвячено розгляду сутності й основних рис дометафізичного праворозуміння, яке панувало в античності за часів досократичної філософії права – в Анаксимандра, Парменіда, Геракліта тощо. Згідно авторських поглядів, сутність дометафізичного розуміння права полягає у тому, що право у цей період розглядається як агонально-кайрологічний феномен. Тобто на відміну від метафізичного потрактування права, як Належного, що існує немовби саме по собі, завжди і всюди, дометафізичне право породжується у результаті боротьби, «агону», «полемосу», коли суццю змагається за власну, унікальну долю, якої можливо досягти завдяки праву. У свою чергу, зазначена можливість – досягти свого – може бути актуалізована не коли завгодно, а тільки в унікальному, неповторному часі – кайросі. Звідси випливають і характерні особливості дометафізичного правового мислення. У дометафізичній правовій думці право («номос») існує не як статичне Належне, що перебуває «по той бік буття», а як динамічний шлях, на якому все суццю збувається в істині його існування, – як те, *що і як* воно є, тобто у своїй долі. Також за часів досократиків нормативність права існувала не у вигляді «властивості» природної або позитивної норми як Належного «щось наказувати суб'єктові», а як необхідність, «потреба в долі», тобто її «нестача», «неповнота», яка самим фактом свого існування «примушувала» людину стати на шлях права в ході її надолуження. Крім того, особливістю дометафізичного розуміння права є те, що у фокусі його запитування перебували не

«справедливість» або «права людини», а доля, яка мислилася як «наділ людини»: те, що належить їй відповідно до того, *хто* і *як* вона сама є. Відтак у дометафізичному праворозумінні право як шлях виведення долі з прихованості могло існувати лише в особливому місці – полісі, де все присутнє суще в ході боротьби-полемосу могло виявитися в повноті свого єства, тобто здобути свій наділ (долю). Також за уявленнями досократиків право як шлях можливо пройти не будь-коли, а лише в особливий, сприятливий час – «кайрос», що розуміється як «криза», в якій доля втягнутої у правовий хід речей людини виходить із прихованості, і вона може стати тою, хто вона є. У підсумку дометафізичне правове мислення виступає як специфічний етап розвитку правової думки, коли право постає не Належним, локалізованим у потойбічному вимірі ідеї або Основної норми, але є вкоріненим у сутності буття нас самих як «агон» і «кайрос».

Розділ 3 «Постметафізичне осмислення права» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Феноменологія буття права» дисертантом робиться спроба феноменологічного аналізу онтологічно-сислової структури феномена права. З цією метою у феноменологічно-правовій площині виділяються такі онтологічно-сислові аспекти як рівень фундаментальних правових очевидностей, рівень правових ейдосів та ідеальний правопорядок як горизонт буття права. В результаті автор відстоює точку зору, відповідно до якої існує сукупність спільних рис, характерних для онтологічно-сислової сфери права в межах феноменології в цілому. Першою з них є локалізація права в регіоні ідеальних, апіорних правових закономірностей (А. Райнах, Г. Гуссерль). Цей вимір не можна ототожнити зі світом Належного – царством класичних природно-правових положень або ідеально значущим виміром позитивного права. Право належить до сфери «матеріального апіорі» (Е. Гуссерль), предметності якої мають особливий онтологічний статус, подібний до буття чисел у математичній науці. Ці закономірності незалежні ні від установлень законодавця, ні від природних закономірностей класичного юснатуралізму та є сферою очевидностей, іманентних сисловій сфері права. Другою рисою, притаманною феноменологічному осмисленню права є констатація полісуб'єктності в праві. На відміну від класичних природно-правових побудов, що початково базуються на моносуб'єкті, індивіді, феноменологія права виходить із того, що в праві, яке являє собою корелятивний зв'язок прав і обов'язків (А. Райнах, М.М. Алексеев), завжди передбачається участь щонайменше Двох (які і є носіями цих прав і обов'язків). Натомість у філософії права Г. Гуссерля до цих Двох додається ще й безособовий Третій – правова спільнота, що складається з «товаришів по праву», об'єднана воля яких тільки й здатна надати значущості (дійсності) будь-яким окремим правам і обов'язкам. Також слід відзначити, що згадана сфера «матеріального правового апіорі» актуалізується не довільно, а внаслідок певної «зовнішньої» події: соціального акту (А. Райнах), нормативного факту (М. Алексеев), екстраординарного випадку (Г. Гуссерль). Тим самим «світ права» існує не «взагалі», а «вмикається» завдяки певним – онтологічно зумовленим – чинникам,

які вимагають правового осмислення через факт свого буття. Також характерною рисою феноменологічного осмислення права є звернення до проблеми темпоральності. Так, у А. Райнаха час є полем дії права, оскільки будь-яка обіцянка, що породжує права і обов'язки, спрямована в майбутнє, чекає свого часового виконання. У свою чергу, Г. Гуссерль розглядає час як те універсальне тло, на якому розгортається досвід права, виокремлюючи при цьому «об'єктивний», «історичний» і «порожній» часи, кожен з яких відповідає певному різновиду правового досвіду. Слід вказати, що у пошуках джерела права правова феноменологія звертається до досвіду свідомості. Адже вихідною, «початковою» реальністю права є його даність у свідомості. За такого підходу «первинне» буття права є конститутованим у трансцендентальній свідомості *правовим* *смыслом*, що надає правового характеру емпірично сприйнятим феноменам: суб'єктам, нормам, відношенням та ін. «Мостом» від трансцендентальної свідомості права до споглядання емпіричних предметностей «як» правових слугує «воля товаришів по праву» (Г. Гуссерль), «правова структура» (М.М. Алексеев) і т.д. Разом з тим, як зазначає дисертант, убачаючи онтологічне джерело права в актах свідомості, правова феноменологія відмовляє праву в безпосередньому доступі «до самих речей», оскільки правовий характер останніх є похідним від конститутивної діяльності свідомості. Визнаючи, що «каталізатором» правового сенсу є певні «акти» або «факти», зовнішні щодо свідомості, феноменологія не в змозі пояснити, чому одні дії або події «пробуджують» правові смисли, які «куняють» у свідомості, а інші залишають їх «спати». Питання про правову специфіку таких подій, а також про те, яким чином у разі згаданого «пробудження» навколишні речі зі «звичайних» стають правовими, не ставиться. Тим самим, уміщуючи «первинне буття» права в межі досвіду свідомості й розуміючи час винятково як «внутрішнє тло» сприйняття сенсів, феноменологія виявляється неспроможною адекватно осмислити ті події, випадки, обставини, які неможливо редукувати до свідомості того, хто сприймає, але в яких міститься онтологічне джерело права. Через це необхідним стає розглянути ті підходи до осмислення права, які виводять буття права за межі смислових феноменів свідомості.

У підрозділі 3.2. «Екзистенційна онтологія права» обґрунтовується теза про те, що для цілісного осмислення права в постметафізичній площині необхідно звернутися до досвіду екзистенційно-онтологічного розуміння права. Відтак в даному підрозділі розглядаються такі константи існування права як конкретна ситуація, взята як екзистенційна основа права, досліджується місце права у цілісному порядку буття, переосмислюється онтологічна структура права, проводиться аналіз взаємозв'язку людського існування і буття права. На думку дисертанта, головною екзистенційною рисою феномену права є вказівка на те, що воно не існує саме по собі в певній апріорній реальності Належного (юснатуралізм) або абсолютному бутті основної норми (позитивізм), але збувається лише через людську практику, «правильне рішення в конкретній ситуації». Тому первинним витокom права є не норма, ідея або прецедент, а та конкретна ситуація,

яка вимагає свого правового осмислення. Інакше на відміну від цього існує тільки «мертва» сукупність норм, які мають лише теоретичні шанси втілитись у дійсність. Тим самим зникає той фундаментальний розрив між сущим і Належним, який був характерним як для «класичного» природного права, так і для правового позитивізму. Закономірним наслідком укорінення права в конкретній ситуації стає переосмислення статусу суб'єкта права. На відміну від феноменології, для якої «первинним» був трансцендентальний правовий суб'єкт, тобто свідомість, що конститує правові смисли, у екзистенційній площині початковим суб'єктом права стає емпірична людина, «закинута» в конкретну (межову) ситуацію вибору. Відповідно, оскільки основними характеристиками існування такої особи є свобода і відповідальність, а право актуалізується (або, навпаки, нігілюється) в ході вибору нею варіанта своєї поведінки, буття права виявляється безпосередньо заснованим у людській екзистенції. Також у підрозділі доводиться, що результатом переосмислення екзистенціально-онтологічних основ права виявляється визнання похідного, вторинного характеру класичних джерел права (ідеї права, норми права тощо). Адже правовий статус має лише норма, адекватна тій події, яка викликала звернення людей до права. Ідея права, норма права, прецедент тощо є не первинними, але вторинними джерелами права, допоміжними засобами в ході його здійснення. Проблематизація правового характеру норм, інститутів, суб'єктів права породжує питання про джерело їх правового статусу. Відкидаючи посилання на волю законодавця (позитивізм), а також на апіорні закони розуму (юснатуралізм), в екзистенційній площині ці проблеми осмислюються в координатах онтологічного розрізнення буття/суцього або есенції/екзистенції (М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр). Як питання про правовий спосіб буття певного суцього (ідеї, норми, судового рішення, суб'єкта права), так і питання про його правову сутність (есенцію) необхідним чином відсилає до буття взагалі або до буття людини (екзистенції). Відтак феномен права можливо осмислити в екзистенційно-онтологічній площині через подолання дихотомії природного і позитивного права. Мислячи як джерело права конкретну ситуацію, екзистенціалісти фактично усувають різницю між джерелом права і об'єктом правового регулювання (належним і сущим), унаслідок чого «класичне» питання про пріоритет «природно-правового» або «позитивного» Належного під час розв'язування ситуації втрачає свій сенс. Тією мірою, якою джерелом осмислення правової ситуації є іманентні їй критерії, що формуються в ході відповідального вибору її учасників, норми як природного, так і позитивного права стають лише одним із факторів такої ситуації, не жорстко детермінуючи діяння суб'єктів, а лише пропонуючи альтернативні варіанти їхньої поведінки та її наслідків.

У підрозділі 3.3. «Динамічна онтологія права» дисертант стверджує, що право не просто існує, як наявно дане суще, але відтворюється в ході соціальної практики. Алгоритми подібного відтворення-існування права експліковано різними дослідниками у вигляді концепцій правової реальності, правової комунікації, правового діалогу, правових інститутів тощо. На думку автора,

проведене дослідження дає підстави для висновку, що на цей час на пострадянському просторі склався новий тип праворозуміння, який не вкладається в жоден із досі відомих (позитивізм, юснатуралізм та ін.) і може бути названий «динамічним». Цей тип праворозуміння не є чимось на зразок наукової «школи», оскільки всі автори, праці яких дають підстави зарахувати їх до динамічної тенденції (Ю.Є. Пермяков, С.І. Максимов, А.В. Поляков та ін.), є самостійними й оригінальними дослідниками, у відношеннях між якими немає будь-якої ієрархії. Разом з тим, аналіз філософсько-правових концепцій, що належать до динамічного праворозуміння, дає можливість виділити деякі їхні спільні риси, характерні для цього типу осмислення права загалом. Головною рисою динамічного праворозуміння є відмова від догматичного ототожнення права з наділеним абсолютним буттям статичним Належним (ідеями, нормами тощо) і осмислення права як сингулярного, дискретного, динамічного феномену (діалогу, комунікації, буття тощо), що відтворюється в ході людської діяльності. Наслідком такого підходу є негативне ставлення до реїфікації (уречевлення) права. Тому загальним для динамічного праворозуміння можна вважати твердження про те, що «права як такого не існує», в тому сенсі, що це слово не має постійного емпіричного референта. Крім того, у результаті динамічного осмислення природи права представники вказаного типу праворозуміння долають класичну правову дихотомію позитивізму та юснатуралізму. Це стає можливим завдяки відмові від трактування права як абсолютного Належного (ідеї, норми тощо) і переходу до розуміння права як динамічного, рухливого утворення (буття, комунікації, дискурсу тощо). Також для динамічного праворозуміння є характерним розгляд права як соціального явища, пошук онтологічних витоків права у зовнішніх щодо нього феноменах (перш за все в суспільстві). На противагу класичному погляду на право як на Належне, що з ідеального деонтологічного виміру регулює суцільну дійсність, із позицій динамічного праворозуміння право як процес його відтворення виявляється завжди-вже вкоріненим у тій самій реальності, яку право «покликане впорядковувати». Отже, для динамічного праворозуміння характерним є мислення права поза метафізичною опозицією суцільного і Належного. На думку автора, оскільки право як процес його перебігу не може здійснюватися саме по собі, а лише через людей, ще однією ознакою динамічного праворозуміння є акцент на «людиномірності» права, на тому, що права не існує «поза» відносинами між людьми. У свою чергу, правосуб'єктність людей вкорінена не в «природних правах людини» і не у владному розпорядженні суверена, але в їхньому взаємному визнанні як суб'єктів права. Таким чином, право – це не «зовнішнє» щодо людини явище, а феномен, укорінений у спільному бутті людей. Тому для динамічного праворозуміння характерний перехід від монособ'єкта класичного правознавства до полісуб'єктності. Методологічною особливістю динамічного трактування права є прагнення *описати* закономірності правових процесів. Відтак, на відміну від класичної понятійної юриспруденції, яка займала *прескриптивну* позицію стосовно досліджуваних явищ, для

динамічного праворозуміння характерна установка на *наративність*, прагнення сконструювати певну «онтологічну смислову метафору», яка найбільшою мірою була б здатна адекватно виразити процес здійснення права. Подібними «метафорами» і є комунікація, діалог, подієвість, синергійність та ін. Відзначеним переходом від прескриптивності до дескриптивності зумовлене і широке розуміння правової норми як породженої соціальними закономірностями, акцент на похідному, вторинному характері класичної, «позитивної» норми права.

Розділ 4. «Темпорально-онтологічний устрій права» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. «Правова подія («справа»)» автор розглядає діяння як почин правової події, аналізує екзистенційне підґрунтя правового діяння та модус його вчинення. Відповідно до авторської точки зору, право первісно існує у часовому проміжку між діянням та діянням зустрічним, яке автор позначає як правові наслідки. Тобто діяння є немовби першопоштовхом правової події. Для того, щоб породити саме правову (а не моральну, релігійну чи якусь іншу) подію, діяння повинно мати певні іманентні властивості: це має бути діяння, спрямоване на Іншого, взятого у його соціальній опосередкованості – як «Будь-хто», коли на місці як того, хто діє, так і на місці адресата діяння завжди може опинитися «Третій». Окрім того, щоб бути релевантним у правовому сенсі, діяння має нести в собі можливість екзистенційної шкоди (екзистенційної неповноти), яка виявляє себе як нестача – або у бутті того, хто діє, або того, на кого ця дія спрямована. У свою чергу, задля того, щоб «погасити» цю нестачу, зустрічне діяння має бути своєчасним і співрозмірним первісному діянню. Відтак первісне і похідне діяння (правові наслідки) є нерозривно пов'язаними, а їх зв'язок є не що інше, ніж правове буття – тяжіння, яке являє собою онтологічне підґрунтя нормативності права.

У підрозділі 4.2. «Правове буття як рушійна сила правової події («справи»)» правове буття розглядається із горизонту правового часу. На думку автора, діяння, релевантне у правовому сенсі, завжди залишає свої «відбитки» або в існуванні самого діяча, або також і в бутті адресата діяння. Цей «слід» вчиненого є тим, що ніби провокує своє заповнення шляхом вчинення зустрічного діяння. Саме це восповнення і складає зміст правового буття, яке має місце у горизонті правового часу: між вчиненим діянням і його правовими наслідками. Треба зауважити, що правовий час у даному випадку є не порожнім проміжком між діяннями, але цілісною єдністю напрямків, в яких відбувається восповнення дійсної чи можливої шкоди, заподіяної вчиненням правового діяння. Відтак право в повній мірі збувається лише тоді, коли діяння в ході правової події зустріне відповідні і своєчасні йому наслідки. В іншому випадку права взагалі не буде – воно не здійсниться. Тому на відміну від метафізичного буття-належності, яке завжди вже «є» і може лише порушуватися, право, як темпорально-онтологічна подія, не існує «гарантовано». Воно здатне як збутися у вигляді здійснення права, так і, навпаки, не збутися, і тоді право не буде «порушено»: воно взагалі *не здійсниться*. Тому темпоральна онтологія права і розуміє право як *дискретну*

множину сингулярних правових подій, а не апріорну його наявність як природного або позитивного Належного, що континуально пронизує всю суцю дійсність.

У підрозділі 4.3. «*Буття права (буття правового суцього) у правовій події*» автор аналізує онтичну структуру права, тобто те суще, через яке право фактично здійснюється, відбувається. З цією метою дисертантом виділяються такі різновиди суцього, релевантного у правовому сенсі: правова людина, правові речі, правові тексти. Так, правовий характер людини полягає насамперед у тому, що вона є мовна істота. Саме завдяки мові люди мають можливість заступити один одного у бутті, підбравши правові наслідки, відповідні до скоєного. У свою чергу, річ набуває правового способу буття внаслідок властивості зберігати сліди тієї шкоди, яка актуально чи потенційно була заподіяна відповідним діянням. Натомість текст отримує свій правовий характер завдяки здатності коригувати швидкість здійснення правового буття. У підсумку автор доходить до того, що темпорально-онтологічний устрій права складає правове буття, буття права і час правової події.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукової проблеми, яка полягає у необхідності філософського осмислення темпорально-онтологічного устрою феномена права, внаслідок чого правова реальність постає як дискретна множина сингулярних правових подій, що створює філософсько-методологічне підґрунтя для адекватного осягнення сучасної правової дійсності України. Головні теоретичні, методологічні та практичні результати дослідження викладені у таких висновках:

1. Застосування введеної М. Гайдеггером онтологічної диференції буття і суцього дає можливість виокремити правове суще, правовий характер якого обумовлено особливим – правовим – модусом буття цього суцього.

2. Розроблена М. Гайдеггером постонтологічна диференція буття як такого і буття суцього дозволяє обґрунтовано стверджувати, що правовий модус буття не приписується суцьому свавільно, і не належить йому іманентно, в силу певних «внутрішніх» його властивостей.

3. Будь-яке суще здатне стати правовим завдяки його втягнутості у особливу – правову – подію. Коли така подія відбувається, вона немовби «відсікає» всі інші можливі способи буття втягнутого у неї суцього, «примушуючи» його «бути правовим». Цю властивість правовій події надають її особливі – темпорально-онтологічні чинники, якими і обумовлена здатність події до трансформування відповідного суцього – людей, речей, текстів та ін.

4. Завдяки імплікації у правознавство онтологічного і постонтологічного розрізнення в історії філософії права стає можливим виділити епоху правової метафізики, основу якої складає припущення, що право, як позитивне або природне, існує завжди. Оскільки це існування має абсолютний характер, право може бути лише порушене, тоді як його наявна даність ніколи не

ставиться під сумнів. Також для метафізичної філософії права характерне забуття *буття* права через його ототожнення з *Належним*, протиставленим *суццю* (неувага до онтологічного розрізнення). В ході метафізичного пошуку сутності права вона визначається шляхом посилання на інше суще – рівність, свободу, справедливість, волю компетентного суб'єкта тощо. Відтак метафізичне поняття права являє собою гранично загальне, порожнє, збірне найменування для догматично взятої сукупності суцього (ситуація втечі від сутності). Розуміння права як суцього вищого роду – Належного – імплікує його інструментальний характер. Право як Належне розуміється як інструмент для перетворення дійсності в бажаному напрямі, що не ставить меж людській поведінці, але легітиміє потрібні вчинки як виправдані посиланням на вище суще.

5. Завдяки запровадженню онтологічного і постонтологічного розрізнення в історії філософії права стає можливим виділити епоху дометафізичного правового мислення, коли право («номос») існує не як статичне Належне, що перебуває «по той бік буття», а як динамічний *шлях*, на якому все суще збувається в істині його буття, – як те, що і як воно є, тобто у своїй долі. Відтак нормативність права у ці часи існувала не у вигляді «властивості» природної або позитивної норми як Належного «щось наказувати суб'єктові», а як необхідність, «потреба в долі», тобто її «нестача», «неповнота», яка самим фактом свого існування «примушувала» людину стати на шлях права в ході її надолуження. У фокусі запитування дометафізичної філософії права перебували не «справедливість» або «права людини», а доля, яка мислилася як «наділ людини»: те, що належить їй відповідно до того, хто і як вона сама є. Право як шлях виведення долі з прихованості могло існувати лише в особливому місці – полісі, де все присутнє суще в ході боротьби-полемосу могло виявитися в повноті свого єства, тобто здобути свій наділ (долю). За уявленнями досократиків право як шлях можливо пройти не будь-коли, а лише в особливий, сприятливий час – «кайрос», що розуміється як «криза», у якій доля втягнутої в правовий хід речей людини виходить із прихованості, і вона може стати тим, хто вона є.

6. Завдяки введенню у правознавство онтологічного і постонтологічного розрізнення в історії філософії права стає можливим виділити епоху постметафізичного правового мислення, яке включає феноменологію права, правовий екзистенціалізм і динамічне праворозуміння. Для феноменології права характерна, насамперед, локалізація права в регіоні ідеальних, апіорних правових закономірностей (А. Райнах, Г. Гуссерль). Право належить до сфери «матеріального апіорі» (Е. Гуссерль), предметності якої мають особливий онтологічний статус, подібний до буття чисел у математичній науці. Ці закономірності незалежні ні від установлень законодавця, ні від природних закономірностей юснатуралізму, будучи сферою очевидностей, іманентних смисловій сфері права. Сфера «матеріального правового апіорі» актуалізується не довільно, а внаслідок певної «зовнішньої» події: соціального акту (А. Райнах), нормативного факту (М.М. Алексеев), екстраординарного випадку (Г. Гуссерль). Також для феноменології права властиве

визнання полісуб'єктності в праві, яке являє собою корелятивний зв'язок прав і обов'язків (А. Райнах, М. М. Алексєєв). Завжди передбачається участь щонайменше Двох (які і є носіями цих прав і обов'язків), або ще й безособового Третього – правової спільноти, що складається з «товаришів по праву». Ключовим для феноменологічного підходу є і звернення до проблеми темпоральності. Час є полем дії права, оскільки будь-яка обіцянка, що породжує права і обов'язки, спрямована в майбутнє, чекає свого часового виконання. Тобто час є те універсальне тло, на якому розгортається досвід права, виокремлюючи при цьому «об'єктивний», «історичний» і «порожній» часи, кожен з яких відповідає певному різновиду правового досвіду.

7. Доктрина правового екзистенціалізму являє собою цілісний комплекс уявлень про право, сформованих із позицій екзистенціальної філософії (перш за все Ж.-П. Сартра і К. Ясперса) і спорідненої з нею фундаментальної онтології М. Гайдеггера. Головною екзистенційною рисою є те, що право первісно не існує в апіорній реальності Належного (юснатуралізм) або абсолютному бутті основної норми (позитивізм), але збувається через людську практику, «правильне рішення в конкретній ситуації». Тому початковим джерелом права є не норма, ідея або прецедент, а та конкретна ситуація, яка вимагає свого правового осмислення. Тим самим зникає той фундаментальний розрив між сущим і Належним, який був характерним як для «класичного» природного права, так і для правового позитивізму. Наслідком укорінення права в конкретній ситуації стає переосмислення статусу суб'єкта права. У правовому екзистенціалізмі початковим суб'єктом права стає емпірична людина, «закинута» в конкретну (межову) ситуацію вибору; основними характеристиками існування такої особи є свобода і відповідальність, а право актуалізується (або, навпаки, щезає) в ході вибору нею варіанта своєї поведінки. Тому буття права виявляється безпосередньо заснованим у людській екзистенції.

8. У теперішній час на пострадянському просторі склався новий тип праворозуміння, який не вкладається в жоден із досі відомих видів (позитивізм, юснатуралізм та ін.) і може бути названий «динамічним». Аналіз філософсько-правових концепцій, що належать до динамічного праворозуміння (діалогічної, феноменолого-комунікативної та ін.), дає можливість виділити деякі їхні спільні риси, характерні для цього типу праворозуміння загалом. Головною його рисою є відмова від трактування права як наділеного абсолютним буттям статичного Належного (ідей, норм тощо) і осмислення права як сингулярного, дискретного, динамічного феномену (діалогу, комунікації, буття тощо), що відтворюється в ході людської діяльності. Наслідком такого підходу є негативне ставлення до реїфікації (уречевлення) права. Тому загальним для динамічного праворозуміння можна вважати твердження про те, що «права як такого не існує», в тому сенсі, що це слово не має постійного емпіричного референта. У результаті динамічного осмислення природи права представники вказаного типу праворозуміння долають класичну правову дихотомію позитивізму/юснатуралізму. Це стає можливим завдяки відмові від трактування права

як абсолютного Належного (ідеї, норми тощо) і переходу до розуміння права як динамічного, рухливого утворення (буття, комунікації, дискурсу тощо). Також для динамічного праворозуміння є характерним розгляд права як соціального явища, пошук онтологічних витоків права в зовнішніх щодо нього феноменах (перш за все в суспільстві). Оскільки право як процес його перебігу не може здійснюватися саме по собі, а лише через людей, ще однією ознакою динамічного праворозуміння є акцент на «людиномірності» права, на тому, що права не існує «поза» відносинами між людьми. У свою чергу, правосуб'єктність людей вкорінена не у «природних правах людини» і не у владному розпорядженні суверена, але в їхньому взаємному визнанні як суб'єктів права, внаслідок чого для динамічного праворозуміння є характерним перехід від моносуб'єкта класичного правознавства до полісуб'єктності.

9. Положення динамічного праворозуміння мають бути доповнені темпоральною складовою, яка розроблена у межах авторської концепції праворозуміння – темпоральної онтології права, згідно якої право від початку не «є» як наявність певного суцього, але *здійснюється* в ході правової події. У свою чергу, правова подія, осмислена з горизонту часу як розриву між діянням і його правовими наслідками, однаково містить у собі як можливість *здійснення права*, коли скоєне своєчасно зустрине відповідний йому правовий наслідок, так і можливість права *не здійснитися*, не збутися «до кінця». Останнє має місце в тому випадку, коли правові наслідки, відповідні скоєному, або не настали взагалі, або ж «запізнилися», не наставши своєчасно.

10. Правова подія як «справа», за своєю суттю «спірна», дискретна та є протилежністю континуальному метафізичному буттю-належності права. Тією мірою, якою правова релевантність того, що відбувається, стає явною лише тоді, коли право не може збутися, або ж, навпаки, приховується, якщо право безперешкодно здійснюється, правова подія є чергуванням відкритості і прихованості права.

11. На відміну від метафізичного буття-належності, яке завжди вже «є» і може лише порушуватися, право, як темпорально-онтологічна подія, не існує «гарантовано». Воно здатне як збутися у вигляді здійснення права, так і, навпаки, не збутися, і тоді право не буде «порушено»: воно взагалі *не здійсниться*. Тому темпоральна онтологія права і розуміє право як *дискретну множину сингулярних правових подій*, а не як сталу наявність природного або позитивного Належного, що континуально пронизує всю суцю дійсність.

12. Темпорально-онтологічний устрій правової події становлять правове буття, буття права і час правової події. Буття права є буття того суцього (людей, речей, текстів), яке втягнуте в правову подію і завдяки цьому набуває правового способу буття, втрачаючи його після закінчення події. У свою чергу правове буття є та «тяга» між діянням і його правовими наслідками, яка за допомогою різноманітного правового суцього притягує їх одне до одного, роблячи можливим здійснення права. А час правової події як розрив між діянням і його правовими наслідками являє

собою єдність його хронологічного (протяжний час буття правового суцього) і темпорального (екстатичний час правового буття) вимірів, де другий є умовою можливості першого.

13. Правової релевантності всьому, що відбувається, початково надає особливого роду діяння, яке іманентно містить у собі свої правові наслідки. Умовами правової релевантності самого діяння є його спрямованість на Інших як Кожних, на місці яких може опинитись і Третій, а також провинний характер уміщеної в ньому можливості шкоди. Провина в даному випадку – це здатність людини зачинати той причинно-наслідковий ряд, який призводить (може призвести) до виникнення шкоди, – порушення розімкненості нашого буття одне з одним. Аналогічним чином правовий характер наслідків означає їхню здатність надолужувати вчинену шкоду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Стовба О.В. Право і час : монографія / Олексій Вячеславович Стовба. – Х.: Тім Пабліш Груп, 2016. – 368 с.

2. Стовба А.В. Неклассическая философия права : вопросы и ответы : коллективная монография / под ред. А.В. Стовбы – Х.: Библиотека международного журнала «Проблемы философии права», 2013. – 272 с. – Зі змісту : Стовба А. В. Темпоральная онтология права / Алексей Вячеславович Стовба. – Разд. 4. – С. 127–159.

3. Стовба А.В. Коммуникативная теория права и современные проблемы юриспруденции : коллективная монография / под ред. М. В. Антонова, И. Л. Честнова – СПб.: ООО Издательский дом «Алеф-пресс», 2014. – 373 с. – Зі змісту : Стовба А.В. Феноменолого-коммуникативный подход А.В. Полякова: нуждается ли философия права в теории права? / Алексей Вячеславович Стовба. – С. 188–206.

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Стовба А.В. Бытие и право / Алексей Вячеславович Стовба // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 3. – С. 36–42.

2. Стовба О.В. «Право-суддя»: філософсько-правові аспекти реалізації деяких конституційних положень / Олексій Вячеславович Стовба // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 427: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 22–26.

3. Стовба О.В. Деконструкція поняття права: постановка проблеми / Олексій Вячеславович Стовба // Проблеми філософії права. – 2006-2007. – Т. IV-V. – С. 120–125.

4. Стовба А.В. О перемене сущности или «что есть» право в эпоху постметафизики / Алексей Вячеславович Стовба // Правоведение. – 2008. – № 1. – С. 157–164.

5.Стовба А.В. Фундаментальный вопрос правосудия: истина и/или справедливость? / Алексей Вячеславович Стовба // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені І.О. Дідоренка. – 2008. – Спеціальний випуск № 2. – С. 48–57.

6.Стовба А.В. Феномен правосудия: фундаментально-онтологический смысл и основания / Алексей Вячеславович Стовба // Проблеми законності. – Х.: НЮАУ. – 2008. – Вип. № 98. – С. 176–182.

7.Стовба А.В. Феномен права как фундаментально-онтологическая основа правосудия / Алексей Вячеславович Стовба // Проблеми філософії права. – 2008-2009. – Т. VI-VII. – С. 147–153.

8.Стовба А.В. Герхард Шпренгер: дает ли фундаментальная онтология фундамент для права? / Алексей Вячеславович Стовба // Проблеми філософії права. – 2008-2009. – Т. VI-VII. – С. 36–41.

9.Стовба О.В. Що зветься герменевтикою права? Сенс і засади правової герменевтики / Олексій Вячеславович Стовба // Актуальні проблеми держави і права. Одеса: Юридична література, 2009. – Вип.50. – С. 102–108.

10. Стовба О.В. Філософія М. Гайдеггера та правове мислення / Олексій Вячеславович Стовба // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 492: Правознавство. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. – С. 5–9.

11. Стовба А.В. Независимость судебной власти в условиях политического кризиса / Алексей Вячеславович Стовба // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – Спеціальний випуск. Ч.2. № 2. – С. 69–76.

12. Стовба О.В. Феномен вини як екзистенційна засада правосуддя / Олексій Вячеславович Стовба // Вісник Львівського університету. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – Вип.50. – С. 307–312.

13. Стовба О.В. Праворозуміння vs. Правосвідомість: проблеми і перспективи / Олексій Вячеславович Стовба // Право України. – 2010. – № 4. – С. 64–70.

14. Stovba O. Legal Thinking vs. Legal Awareness: Problems and Prospects / Oleksiy Stovba // Law of Ukraine. – 2011. – № 1. – P. 98–102.

15. Стовба А.В. Правосудие в контексте культуры постмодерна / Алексей Вячеславович Стовба // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – Спеціальний випуск. № 7. – С. 114–125.

16. Стовба А. Правопонимание vs. правосознание: проблемы и перспективы / Алексей Вячеславович Стовба // Право України. – 2011. – № 1. – С. 123–128.

17. Стовба О.В. Право і «за-мовлення»: до витoku сучасного мислення права / Олексій Вячеславович Стовба // Право України. – 2011. – № 8. – С. 71–78.

18. Стовба А.В. Живет ли право в жизненном мире? К феноменологии права Г. Гуссерля / Алексей Вячеславович Стовба // Проблеми філософії права. – 2010-2011. – Т. VIII-IX. – С. 92-96.

19. Stovba O. Phenomenon of “A law” as Core of an Authentic Process of Trial / Oleksiy Stovba // Проблеми філософії права. – 2010-2011. – Т. VIII-IX. – С. 483-487.

20. Стовба А.В. Между правом и реальностью или (де)онтология права / Алексей Вячеславович Стовба // Проблеми філософії права – 2010-2011. – Т. VIII-IX. – С. 464-466.

21. Стовба А.В. Право и «за-каз»: к истоку современного правового мышления / Алексей Вячеславович Стовба // Право Украины. – 2011. – № 11-12. – С. 65-71.

22. Stovba O. Law and Ge-Stell / Oleksiy Stovba // Law of Ukraine. – 2011. – № 11-12. – P. 57-63.

23. Stovba O. The Temporal Ontology of Law: the New Grounding of Legal Normativity / Oleksiy Stovba // Law of Ukraine. – 2013. – № 4. – P. 237-243.

24. Стовба А.В. Что есть право? / Алексей Вячеславович Стовба // Правоведение. – 2013. – № 4. – С. 178-186.

25. Стовба А.В. Жизнь и творчество Артура Кауфманна / Алексей Вячеславович Стовба // Правоведение. – 2013. – № 6. – С. 200-209.

26. Стовба А.В. Темпоральная онтология права / Алексей Вячеславович Стовба // Право Украины. – 2013. – № 4. – С. 105-131.

27. Стовба О.В. Динамічне праворозуміння: онтологія і методологія / Олексій Вячеславович Стовба // Право України. – 2014. – № 1. – С. 120-125.

28. Стовба А.В. Нуждается ли теория права в идеях М. Хайдеггера? (ответ на полемические замечания проф. А.В. Полякова) / Алексей Вячеславович Стовба // Правоведение. – 2014. – № 5. – С. 56-72.

29. Стовба О.В. Феноменолого-комунікативний підхід А.В. Полякова: право «по той бік» класичного праворозуміння / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2014. – № 1-2. – С. 513-518.

30. Стовба А.В. Юбилей Сергея Ивановича Максимова / Алексей Вячеславович Стовба // Правоведение. – 2015. – № 1. – С. 221-223.

31. Стовба А.В. Миры права Герхарта Гуссерля / Алексей Вячеславович Стовба // Правоведение. – 2015. – № 3. – С. 142-152.

32. Стовба О.В. Що таке темпоральна онтологія права? Відповідь критикам / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2015. – № 1-2. – С. 224-234.

33. Стовба А.В. Философия М. Хайдеггера и правовое мышление (ремарки на рецензию проф. Н.В. Разуваева на статью А.В. Стовбы «Нуждается ли теория права в идеях М. Хайдеггера?») / Алексей Вячеславович Стовба // Правоведение. – 2016. – № 3. – С. 219-234.

Статті в інших виданнях:

1. Стовба А.В. Право естества: в попытках переосмысления естественного права / Алексей

Вячеславович Стовба // Российский ежегодник теории права. – 2009. – № 2. – С. 81-95.

2. Стовба А.В. Эрих Фехнер: опыт пограничности или бытие-между правом и экзистенцией / Алексей Вячеславович Стовба // Российский ежегодник теории права. – 2010. – № 3. – С. 530-538.

3. Стовба А.В. Истина как онтологический фундамент научности юриспруденции / Алексей Вячеславович Стовба // Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права / А. В. Стовба. – М.: Норма, 2011. – С. 99-106.

4. Стовба А.В. Право и событие. Экзистенциально-онтологический анализ / Алексей Вячеславович Стовба // Российский ежегодник теории права. – 2011. – № 4. – С. 133-146.

5. Стовба А.В. Человек человеку... Вольф? Романтика права в философии Эрика Вольфа / Алексей Вячеславович Стовба // Российский ежегодник теории права. – 2011. – № 4. – С. 592-600.

6. Стовба О.В. Истина як онтологічний фундамент юриспруденції / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 101-106.

7. Стовба А.В. А. Райнах и Н.Н. Алексеев: у истоков феноменологии права / Алексей Вячеславович Стовба // Право и политика. – 2012. – № 2 (146). – С. 371-376.

8. Стовба А.В. Темпоральная онтология права / Алексей Вячеславович Стовба // Классическая и постклассическая методология развития юридической науки на современном этапе / Алексей Вячеславович Стовба. – Минск: Академия МВД, 2012. – С. 33-39.

9. Стовба О.В. Темпоральна онтологія права. Прологомени / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 95-101.

10. Стовба А.В. Нормативность права: экзистенциально-онтологическое измерение / Алексей Вячеславович Стовба // Мир человека: нормативное измерение-3. Рациональность и легитимность / Алексей Вячеславович Стовба. – Саратов: ООО издательство «КУБиК», 2013. – С. 132-139.

11. Стовба А.В. Классическая и неклассическая философия права: онтология и методология / Алексей Вячеславович Стовба // Классическая и постклассическая методология развития юридической науки на современном этапе / Алексей Вячеславович Стовба. – Минск: Академия МВД, 2013. – С. 58-64.

12. Стовба О.В. Філософія права Артура Кауфмана: у пошуках «третьего шляху» / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 322-329.

13. Стовба А.В. Судьба и право: к переосмыслению правовой антропологии в контексте неклассической философии права / Алексей Вячеславович Стовба // Этические и антропологические характеристики современного права в ситуации методологического плюрализма / Алексей Вячеславович Стовба. – Минск: Академия МВД, 2015. – С. 86-92.

14. Стовба А.В. Предметные границы рассуждений о праве: проблема соотношения теории и философии права / Алексей Вячеславович Стовба // Проблемы методологии и философии права /

Алексей Вячеславович Стовба. – Самара: Самар. гуманит. акад., 2015. – С. 5-15.

15. Стовба А.В. Объективность vs. состязательность: в поисках третьего пути / Алексей Вячеславович Стовба // Криминалистъ первопечатный. – 2015. – № 11. – С. 45-54.

Публікації, які додатково відображують результати дослідження:

1.Stovba O. Do We Still Need the Concept of Law? / Oleksiy Stovba // Law and Legal Cultures in the XXI Century : Diversity and Unity : Abstracts special workshops and working groups IVR 23rd World Congress. – Krakow : Krakow University, 2007. – P. 62.

2.Stovba O. Phenomenon of “a Law” as Fundamental-ontological Basement of Justice / Oleksiy Stovba // Global Harmony and Rule of Law : Abstracts special workshops and working groups (I) IVR 24th World Congress. – Beijing : Beijin University, 2009. – P. 402-403.

3.Стовба А.В. Российский ежегодник теории права: новое начинание и новый вызов / Алексей Вячеславович Стовба // Проблемы філософії права. – 2010-2011. – Т. VIII-IX. – С. 418-420.

4.Stovba O. Is Phenomenology of Law Still Alive? / Oleksiy Stovba // Проблемы філософії права. – 2010-2011. – Т. VIII-IX. – С. 487-490.

5.Стовба О.В. Людина юридична з точки зору вічності: огляд VI філософсько-правових читань пам'яті академіка В.С. Нерсесянца / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 279-280.

6.Стовба А.В. Неклассическая философия права на постсоветском пространстве : философско-методологические основания / Алексей Вячеславович Стовба // Энциклопедия правоведения или интегральная юриспруденция? Тезисы седьмых философско-правовых чтений памяти академика В. С. Нерсесянца / Алексей Вячеславович Стовба. – Москва: ИГП РАН, 2012. – С. 18.

7.Стовба О.В.Энциклопедия правознавства чи інтегральна юриспруденція? Проблема вивчення і викладання: щорічна конференція, присвячена пам'яті В.С. Нерсесянца / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 379-380.

8.Стовба О.В. На шляху до нового розуміння права (рецензія на монографію І. Честнова «Посткласичне праворозуміння») / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 388-389.

9.Стовба О.В. Назад...у майбутнє? (рецензія на монографію О. Мережка «Психологічна теорія міжнародного права (публічного і приватного)») / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 397-399.

10. Стовба О.В. Міжнародна наукова конференція «Світ людини: нормативний вимір-3» / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 378-379.

11. Стовба О.В. Чи дійсна юридична дійсність? (Рецензія на монографію Г. Гаджієва «Онтологія права (критичне дослідження юридичного концепту дійсності)») / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 385-388.

12. Стовба А.В. Онтологія права (рецензія на монографію Г.А. Гаджієва «Онтологія права») / Алексей Вячеславович Стовба // Государство и право. – 2013. – № 8. – С.117-118.

13. Стовба О.В. Міжнародний проблемний семінар «Класична і посткласична методологія юридичної науки» / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 370-373.

14. Стовба О.В. Цінність форми чи формальна цінність? (рецензія на монографію Ю. Ветютнева «Аксиологія правової форми») / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 384-386.

15. Стовба О.В. Природне праворозуміння: до відновлення методологічної традиції (рецензія на монографію Р. Гаврилюк «Методологічна традиція доктрини природного права») / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 391-395.

16. Стовба О.В. Від класики до некласики: динамічна філософія права (презентація монографії «Некласична філософія права: питання та відповіді») / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 399-401.

17. Стовба А.В. Ценность формы или формальная ценность? Рецензия на монографию Ю.Ю. Ветютнева «Аксиология правовой формы» / Алексей Вячеславович Стовба // Правоведение. – 2013. – № 5. – С. 265-268.

18. Стовба О.В. Право і комунікація. До ювілею професора А.В. Полякова (огляд міжнародної наукової конференції) / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2014. – № 1-2. – С. 525-528.

19. Стовба А.В. Рецензия на монографию В.В. Лапаевой «Типы правопонимания: правовая теория и практика» / Алексей Вячеславович Стовба // Правоведение. – 2014. – № 2. – С. 260-269.

20. Стовба О.В. Що ж насправді робить суддя? (рецензія на монографію Н. Гураленко «Суддівське правопізнання: праксеологічний вимір») / Олексій Вячеславович Стовба // Філософія права і загальна теорія права. – 2015. – № 1-2. – С. 497-499.

АНОТАЦІЯ

Стовба О. В. Темпоральна онтологія права. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю: 12.00.12 – філософія права. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2017.

У дисертації здійснено комплексне філософське осмислення темпорально-онтологічного

устрою феномену права. На основі аналізу права в його буттєво-часовому вимірі доводиться можливість тлумачення правової реальності як дискретної множини сингулярних правових подій. З'ясовано специфіку імплементації онтологічного і постонтологічного розрізнення у філософсько-правовій сфері, переосмислена онтологічна структура права, яку доповнено такими складовими як правове суще, буття права, правове буття, осмислено місце права у людському існуванні. Через деструкцію права реалізовано критичний підхід до класичних метафізичних теорій права.

На основі аналізу історії філософсько-правової думки і тенденцій сучасного правознавства обґрунтовується виникнення на пострадянському просторі на межі XX-XXI ст. нового філософсько-правового напрямку – «динамічного праворозуміння» як визначення сукупності сучасних неklasичних концепцій права. Показано роль права у регулюванні швидкості плину правових процесів, чим запроваджено темпоральні критерії для визначення правового характеру закону.

Усі проблеми розглянуто в актуальному для України контексті формування відкритого суспільства та розбудови правової і соціальної держави.

Ключові слова: право, буття, філософія права, правова метафізика, правовий час, темпоральна онтологія, правова подія, правові наслідки, онтологічна структура права.

АННОТАЦІЯ

Стовба А. В. Темпоральная онтология права. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности: 12.00.12 – философия права. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. Харьков, 2017.

В диссертации осуществлено комплексное философское осмысление темпорально-онтологического устройства феномена права. На основе анализа права в его бытийно-временном измерении доказывается возможность истолкования правовой реальности как дискретного множества сингулярных правовых происшествий. Выяснена специфика имплементации онтологического и постонтологического различия в философско-правовой сфере, переосмыслена онтологическая структура права, которая дополнена такими составляющими как правовое сущее, бытие права, правовое бытие, осмыслено место права в человеческом существовании. Посредством деструкции права реализован критический подход к классическим метафизическим теориям права.

На основе анализа истории философско-правовой мысли и тенденций современного правоведения обосновывается возникновение на постсоветском пространстве на рубеже XX-XXI ст. нового философско-правового направления – «динамического правопонимания», как

определения совокупности современных неклассических концепций права. Показана роль права в регулировании скорости протекания правовых процессов, а тем самым обоснованы темпоральные критерии для определения правового характера закона.

Все проблемы рассмотрены в актуальном для Украины контексте формирования открытого общества и построения правового и социального государства.

Ключевые слова: право, бытие, философия права, правовая метафизика, правовое время, темпоральная онтология, правовое происшествие, правовые последствия, онтологическая структура права.

SUMMARY

Stovba O. V. The Temporal Ontology of Law. – Manuscript.

A thesis for a Scientific Degree of Doctor of Sciences (Law) in specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2017.

The thesis deals with the complex philosophical interpretation of law functioning as the temporal-ontological phenomenon. The classical legal thought describes the law as the static integrity of the entities (ideas, norms, legal statutes). When we try to understand law as something more than the official set of rules, we have to go further. The philosophy of natural law proposes that law includes more norms, than official norms of the legal normativism. For example they can be laws of nature (naturalism), law, which is established by the God (or Gods) (religious understanding of law), law which is based on the nature of human being (anthropologic point of view), law of reason (rationalism) etc. The named philosophical directions, which accept some subjective presuppositions (belief in God, belief in the reasonable essence of Nature or human etc.) as the basis of law and its normativity could be marked as “legal subjectivism”. In this case we have no questions about normativity of such law, because the simple belief in God, in Reason, in Nature puts away every doubt: why do we need to obey this law?

Traditional classical legal philosophy intends to determine law as *entity* (Seiende – germ.) through the other *entity* – freedom, equality, justice. But the similar attempts are like an endless circle. In other words, the determination the one entity through another is the way to the infinity, to the necessity of the further determination (“what is law?” – “it is freedom”, “what is freedom?” – “freedom is...” etc.). The second negative feature of the determination of law as entity through the other entity is so-called “legal nominalism”, when the phenomenon of law loses its own unique content and turns into empty general concept, which marks the simple totality of the other entity (“Law is freedom, equality, justice....”). The third imperfection of the classical position is a dogmatic way of the certain entity’s identification as legal.

The legal status of the certain entity (norms, legal decisions and other legal objects) is not the result of the researches, but is the dogmatic presumption. The specific feature of the similar approach lies in the

free choice of the researcher, when he chooses this or that entity as “law”, as the object of researches, and doesn’t think about criteria of its legal relevance, its “legal status” (“Rechtlichkeit”). At the same time, such “legal entity” as legal norm or court decision always has the possibility to turn into “Unlaw” (for example, in the case of the review of the court decision by the higher court). Equally, the status of the “legal irrelevant entity” at any time could be transformed into the “legal”, for example, when one or another thing becomes “evidence”, “object of the offence” etc.

On the contrary, the author of this work understands law as a dynamic, processual event. The phenomenon of law is researched on the levels of the legal entity, Being of law (Being of the legal entity) and law Being. The methodological foundations of the similar approach are the ontological difference (between Being and entity) and postontological difference (between Being of the entity and Being as such).

The unity of Being and time is called the Event (M. Heidegger), which is the modus of the existence of Being itself. Using the similar philosophical presuppositions as the foundations of the research, the author comes to the conclusion, that law Being expresses itself as traction or attraction, which exist between an action and its legal consequences. Law time presents itself as the horizon of the reasoning of law Being as discontinuity between the action and its legal consequences. The law event as a “turn”, which turns everything to its “legal side” is the required origin of law Being. Thus law Being is the modus of the existence of the Being itself.

The given description of the legal time makes possible to disclose law Being. Following Heidegger, Being “exists” as event (Ereignis). So law Being is the certain “modus of exist” of Being itself, when the last “exists” as “law Being”. As Heidegger said, to the essence of the Being belongs “that, what were (past)” “that, what might to be (future)” and “that, what ought to be (presence)”. So due to this statement it is reasonable to understand law Being as “inter-belonging” between the “has-beens”, “possible” and “ought”, as “*attraction*” which puts these three phenomena “to-gather”.

On the ontic level of the legal processes law Being reveals itself as *attraction* between the committed deed and its legal consequences. All that entity which was “caught up” by the law event at the same moment received legal modus of Being, the Being of the similar entity becomes legal Being. But at that time, when legal deed encounters its legal consequences, the temporal loop ties up, and law Being disappears; legal entity becomes “normal” again and reveals itself in its chemical, physical, economic and others modes of Being.

So the main thesis of the temporal ontology of law is the grounding of that fact, that law originally “is” the law Being, i.e. “*attraction*” between the committed deed and its legal consequences, which “exists” in the horizon of the time of the law. Thus legal modus of the Being of the legal entity (idea, norm, thing, human being) is derived from the involvement in the law event.

Key words: law, Being, philosophy of law, legal metaphysics, legal time, temporal ontology, legal event, legal consequences, ontological structure of law.

Відповідальна за випуск:
кандидат юридичних наук, асистент
Сатохіна Н.І.

Підписано до друку ____ 2017 р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Умовн. друк. арк. ____ . Облік.-вид. арк. ____ .

Тираж __ прим. Зам. № ____

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77